

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 11 (Haziran/June 2023), s. 134-157.
Geliş Tarihi-Received: 22.05.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 13.06.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1300606

Mu'înü'l-Mürîd'de Yapım Eki Kategorisi

Category of Supplement of Production in Mu'înü'l-Mürîd

Ayşe AYDIN*
Ebrar ER**

Öz

Türk dilinin on (10) ek sınıfından biri olan yapım eki kategorisinin dil çalışmaları açısından önemi yadsınamaz bir gerçektir. Dilin söz varlığının gelişmesinde en önemli rolü oynayan ek sınıfı olan yapım ekleri bu özelliği sebebiyle Türk dilinin tarihî seyri içerisinde pek çok farklı işlevde kullanılarak zengin söz varlığımızın oluşmasına katkılar sağlamıştır. Müstakil olarak Türk dilinde yeni kelime yapma işlevini üstlenen bu ek kategorisi, diğer kategorilerden farklı olarak dilin en çok başvurulan ek sınıflarından biri olmuştur. Dil açısından bu denli önemli olan yapım ekleri, dili ne derece şekillendirdiği ve dile anlam boyutunda neler kattığı açısından pek çok farklı sebeple ele alınması gereken mühim konuların başında gelmektedir. Bu çalışmada, yapım eki gibi önemli bir kategorinin fonksiyonlandırılması hususunda Orta Türkçe dönemi içerisinde yer alan Harezmi Türkçesi'nin başlıca eserlerinden olan Mu'înü'l-Mürîd adlı eser, dönemin karmaşık dil yapısından kaynaklanan dil malzemesinin çeşitliliği sebebiyle çalışmanın zeminini oluşturmuştur. Bu sayede, bu eserden hareketle Türkçenin Harezmi Türkçesi dönemindeki kelime türetme gücü dikkatlere sunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yapım eki kategorisi, fonksiyon, Mu'înü'l-Mürîd

Abstract

The importance of the constructive suffix category, which is one of the ten (10) additional classes of the Turkish language, in terms of language studies is an undeniable fact. Constructive suffixes, which play the most important role in the development of the vocabulary of the language, have contributed to the formation of our rich vocabulary by using them in many different functions in the historical course of the Turkish language due to this feature. This suffix category, which takes on the function of making new words in the Turkish language independently, has been one of the most frequently referenced suffix classes of the language, unlike other categories. Constructive suffixes, which are so important in terms of language, are one of the most important issues that need to be addressed for many different reasons in terms of how they shape the language and what they add to the language in terms of meaning. In this study, Mu'înü'l Mürîd, which is one of the main works of Khwarezm Turkish, which is in the Middle Turkish period, in terms of the function of an important category such as constructive suffix, formed the basis of the study due to the diversity of language material arising from the complex language structure of the period. In this way, based on this work, the power of word derivation of Turkish in the Harezmi Turkish period will be tried to be presented to the attention.

* Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sakarya/Türkiye, e-posta: ayse@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5111-2975.

** Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, Sakarya/Türkiye, e-posta: ebraremsal@icloud.com, ORCID: 0000-0003-1142-950X.

Keywords: Word formation, function, Mu'înü'l-Murîd

Giriş

Türk dilinin söz varlığının gelişmesinde önemli bir yeri olan yapım ekleri, dilin eklemeli özelliği hasebiyle karşımıza en çok çıkan ek kategorilerinden biridir. Yapım ekleri, kelime köküne eklenerek yeni bir kelime türetirler ve bu özellikleri sebebiyle Türk dilinin gelişmesinde önemli bir role sahip olan dil unsurlarıdır.

Turan (2018, s. 35); "Yapım ekleri, anlam köküne gelir ve bu yüzden kelimeye eklenen ilk ektir. Anlam değiştirme işlevi de bunu gerektirmiştir. Fiilde, varsa çatı ekleri ile olumluluk/olumsuzluk eki ve isimde teklik/çokluk eki, yapım ekinden sonra gelir. Aynı kelimeye birden fazla yapım eki gelmez. Başka deyişle yapım ekleri yandaş art zamanlı eklerdir ve her yapım eki, daha önce yapılmış yeni anlamın üstüne gelir, önceki yapım ekinin değiştirmiş olduğu kök anlamın değil." şeklinde yapım eklerinin tanımını dilin ekleşme düzeni esasına bağlı kalarak yapmıştır.

Poyraz'a göre, Türk dilinde asıl unsur olan kelimeye eklenerek o kelimenin anlamında değişiklik meydana getiren ve başka anlamlı yeni bir kelime türeten eklere yapım eki denir (Poyraz, 2021, s. 1). Bu durum yapım eki kategorisinin kelimeye kattığı anlam açısından vurgulanırken (Banguoğlu, 2011, s. 156) "kök/ek/ANLAM ilişkisi formülüyle açıklanmaktadır (Gülensoy, 2015, s. 518) (Poyraz, 2021, s. 1).

Yapım eki, şimdiye kadar yayımlanan dil bilgisi kitaplarında "Sözcük Yapısı", "Yapı Bilgisi", "Şekil Bilgisi" gibi ana başlıklar içinde ve "Ekler" alt başlığında incelenmiştir. Adı geçen ek sınıfı bu kitaplarda *yapım ekleri* (Ergin, 1989; Delice, 2000; Başdaş, 2006; Hengirmen, 2007; Gemalmaz, 2010; Öztürk, 2011; Zülfikar, 2011; Karaağaç, 2013; Korkmaz, 2014; Gülensoy, 2015; Küçük, 2015; Toptaş, 2016, *türeme ekleri* (Deny, 1941), *üretim birimleri* (Bozkurt, 2017), *üretim ekleri* (Banguoğlu, 2011), *yapım (türetim) ekleri* (Büyükkatarcıoğlu, 2000; Gülsevin, 2004; Çotuksöken, 2011; Erdem, 2012), *türetimsel biçimler* (Sebzecioğlu, 2016), *türetim ardılları* (Adalı, 2004), *yapımlık bağlı biçim birimleri* (Karaağaç, 2013) gibi çeşitli ifadeler ile adlandırılmaktadır (Poyraz, 2021, s. 1).

Yapım eklerinin adlandırılması hususunda çeşitli görüşlerin oluşmasının sebeplerinden biri de bu eklerin, isimden isim, fiilden fiil, fiilden isim, isimden fiil türetme hususunda müstakil bir özelliğe sahip olmalarıdır. Fakat isimden fiile ve fiilden isme geçiş, bir fonksiyon değil; sadece bir kategori değişimidir. Bu konu hakkında Topçu'nun izahları dikkate değerdir: "Türetme tabiri ile fiilden isim, fiilden fiil, isimden isim, isimden fiil türetme ifadeleri arasında doku uyumsuzluğunun olduğunu söylemek gerekir. Fiilden isme, isimden fiile intikal, sadece bir kategori/ kelime sınıfı değişikliğidir. İsim ve fiil Türk dilinin ikiden ibaret olan kelime sınıflarını temsil eder. Biri varlığı (isim), diğeri hareketi (fiil) karşılayan bu iki sınıf şekil/yapı bakımından şöyle bir farka sahiptir: isim, tamamlanmış (ev); fiil, eksilteli (gel-)dir. Bu iki sınıf arasındaki geçiş ekleşme ile düzenli olarak sağlanabilir. O hâlde, "fiilden isim yapım eki" denilirken o çok vurgulanan anlam değişikliği durumu, bu tabirin neresinde konumlandırılmış olabilir? Tabii ki hiçbir yerinde. Buna göre, yapım eki üst fonksiyonunun kendi içinde alt fonksiyonlara (sınıflara) ayrılmasında geleneği temsil eden ortak hareket noktası tamamen şekle göredir. Ve bu, iş görmez bir tutumdur. Mademki yapım eklerinin doğası gereği görevleri anlam değiştirmektir. O zaman değiştirdikleri anlama göre bir sınıflama yapılabilir. Ki anlam sayısının da sınırı çizilemeyeceğinden bu sınıflar, birçok çalışmayla arttırılabilecek düzeyde ve henüz bilinmeyen bir rakam vaad etmektedir (Topçu, 2015, s. 601).

Eklerin sınıflandırılmasının esaslarının başında bulunan karşıtlık düzeni ele alınarak, şekilci yaklaşımdan uzak bir tasnif yapım eklerinin fonksiyonlandırılmasında

izlenmesi gereken asıl yoldur. Bu konuda yapılmış çalışmalarda en temel hatalar Türk dilinin yapım eki ve çekim eki olarak iki ana başlık altında incelenmesinden ileri gelmektedir. Anlam ve dil bakımından incelendiğinde zengin bir söz varlığına sahip olan Türk dilinin eklerini iki ana başlık altında toplayarak sınırlandırmak, yapılan çalışmalarda hatalı sonuçlara yol açarak dilin düzenine aykırı kullanımların oluşmasına yol açmıştır.

Dilin ekleşme bilgisinin tanımı Turan'a göre şu şekildedir: "Türkçe, anlam unsuru kelime ile görev unsuru ekin yerdaş - yandaş karşıtlık, öncelik - sonralık ilişkisine dayanan ekleşme düzenine sahiptir ve bu ekleşme sistemi içinde kelime ile kelime, kelime ile ek, ek ile ek arasında karşılıklı ilişkiler bulunmaktadır. Bu karşılıklılık ilişkisinin bütünü temsil eden karşıtlık düzeninin morfofonetik-morfofonemik karşıtlığa dayalı ekleşme dizisinin karşıtlık düzeni Türkçenin ekleşme bilgisini oluşturmaktadır" (Turan, 2018, s. 99).

Türk dilinin işleyişindeki karşıtlıklar düzeni ele alındığında ikili ek sınıflaması gibi bir düzenin varlığı mümkün olmamakla birlikte şekilci yaklaşımın bu gibi hataları tetiklediği görülen bir gerçektir. Yapım eklerinin ek kategorileri içerisinde bu kendine has durumunun asıl sebebi, diğer eklerden farklı olarak anlama da katkı sağlayan bir işlevi olmasıdır. Sözlük maddesi oluşturabilen bu ek kategorisi eklendiği kelimenin anlamını değiştirebiliyor, türetiyor, dönüştürüyor. Bu sebeple, eklerde bulunan işlev ile kelimedeki bulunan anlam arasında diğer ek kategorilerinden farklı olarak bir bağ kurarak kelimenin anlamında değişikliğe yol açıyor.

Bu açıdan bakıldığında yapım ekleri hem dil bilgisi hem de dilbilimin alt dallarından biri olan anlambilim alanlarında araştırma konusu olan bir ek kategorisidir. Türk dilinde yapım ekleri konusunda yapılan bilimsel çalışmalar genellikle dilbilim, Türkoloji ve dil eğitimi alanlarında gerçekleştirilmiş olup; yapım eklerinin anlam, kullanım ve dil öğrenme süreçleri üzerindeki etkileri bu çalışmaların ana odaklarından birkaçı olmuştur.

Bu çalışmanın temel amacı ise yapım eklerinin tasnifinin doğru yapıldığı, eklerin, fonksiyonları göz önüne alınmadan yapılan ikili ek sınıflamasının yanlışlığının farkındalığı ile eklerin şekil bakımından değil fonksiyon bakımından ele alınarak Türk dilinin önemli eserlerinden biri olan Mu'înü'l-Mürîd'de tespitini en doğru şekilde sağlamaktır. Bu tespit sırasında Mu'înü'l-Mürîd adlı eserin dini tasavvufi ve lirik-didaktik yapısı göz önüne alınarak eklerin fonksiyonlandırılması yapıp listelenmiştir. Eserde tespit edilen yapım eklerinin alt fonksiyonları adlandırılırken Esra Poyraz'ın "Tarihi Kıpçak Türkçesinde Yapım Ekleri" adlı yayınlanmamış doktora tezinden istifade edilmiştir. Metin aktarımları Recep Toparlı ve Mustafa Argunşah'ın (2018) hazırlamış olduğu *Mu'înü'l-Mürîd* çalışmasından yapılmıştır. Yer yer tarafımızca katkıda bulunulmuştur. Bu kısımlar koyu olarak yazılmıştır. Aynı alt fonksiyonla başka dörtlülüklerde yer alan aynı kelimelerin geçtiği örnekler tekrara düşmemek adına verilmemiş, ilgili temsili örneğin altında tanımlamaları dikkatlere sunulmuştur. Eserde tespit edilen şekiller ve fonksiyonlar aşağıdaki gibidir:

Akrabalık-Yakınlık İsimleri

+dAş+

karındaş<karın+daş+Ø¹ "kardeş"

"özinge bu til birle vaf aymaķım"

¹ Teklik ekidir. Yapım ekinden sonra isme gelen ilk ek olup çokluk ekiyle yerdaş karşıtlık arz eder.

érür bî-edeblik velî baymakım

ata zikri birle himâyet tutup

karındaşlar ara sözüüm yaymakım”
(26a:401)

(Bu dil ile onu vasıflarını anlatmam edepsizliktir. Lakin amacım, babamı anıp onun yardımıyla kardeşler arasında sözüümü yaymaktır.)

Açıklama Bildiren İsimler

-mAklık+

başlamaqlık<başla-maqlık+Ø

“yunuğ içre bilgü neçe müsteħab

biri **başlamaqlık** buyurmuşça rab

taķı **başlamaqlık** bu sağ yanıdın

yunuğ arasınga kiwürme sebab” (7a:93)

(Abdestin içindeki müsteħabları bilmek gerekir. Bunların biri Allah'ın buyurduğu gibi abdeste başlamaktır. Ayrıca abdeste sağ taraftan başlanmalı (**başlamak gerekir**) ve abdest arasına herhangi bir şey sokulmamalıdır.)

kétürmeklik<kétür-meklik+Ø

“getirmek”

“yérinçe şerî' atnuñ aħkâmların

kétürmeklik islâmérür bil yakîn

ulasa bu islâmı ihsân tapa

bolur oşbu mü'min mine'l-muttaķın”
(3a:24)

“kétürmeklik" (8a:103)

(İyi bil ki, dinin hükümlerini gerektiği gibi yerine getirmek İslamdır. İslamı ihsanla birleştiren mümin Allah'tan korkan kullardan olur.)

(öre) kıopmaqlık<kıop-maqlık+Ø

“tiriglik nişânı ađaķ yığmaķ ol

ya köz yümmek ol yâ ağız kıismaķ ol

ya **kıopmaqlık öre** anıñ tügleri

ya kesmişde kıanı ata çıķmaķ ol” (16a:240)

(Hayvanın diri olduğunun belirtileri, ayağını kımıldatması, gözünü yumması, ağzını açıp

kapaması, tüylerinin dikleşmesi ve kesildiğinde kanının akmaya devam etmesidir.)

témeklik<té-meklik+Ø “demek”

“bilij lâ ilâhe témek né bolur

iğidin öñin yoķ çığay bay kılur

‘aziz ĥor kıılığlı rüzi bérgüçi

bir allah öñin yoķ **témeklik** bolur”
(2b:17)

“témeklik” (6a:74)

(“La ilahe” demenin ne olduğunu bilin. Anlamı, “İnsanları zengin ve fakir kılan, değerli ve değersiz yapan, onlara rızık veren Allah'tan başkası değildir. Allah birdir ve ondan başka Tanrı yoktur.” demektir.)

yumaqlık<yu-maqlık+Ø “yıkamak”

“kıatıp suw burunķa mesh étmek kıulaķ

saķal üwşemek barmaķ aralamak

üçünçi **yumaqlık** yunur yér kıamuğ

yunuğ buzmağay bil bu sünnet kıomaķ”
(6a:75)

“yumaqlık” (7a:88)

(Burna su çekmek, kulağı meshetmek, sakalı parmaklarla aralamak ve ıslak elle sıvazlamak, yıkanması gereken her yeri üç kez yıkamaktır. Bu sünnetlerin eksik olması abdesti bozmaz.)

Bitki İsimleri

Çiçek ve Unsurları İle İlgili İsimler

-Ak+

çéçek<çéç(<seç-)-ek+Ø “çiçek”

“tiken urğın éksen çéçek önmes ol

fesâd ağsa séndin ĥayır inmes ol

‘aceb tañérür bu kışı gafleti

né kélgey maña tép soñın sanmas ol”
(18b:280)

(Diken tohumunu ekersen çiçek bitmez. Senden fesat yükselirse hayır inmez. İnsanın gafleti şaşılacak bir şeydir. Bana ne gelir diye sonunu düşünmez.)

Davranış Bildiren Fiiller**+IA-****bağışla-<bağış+la-Ø²-** “bağışlamak”

“bağışlasa bir neç biringe biri
 kabûl birle kabzı kerek bil barı
 oşol meclis içre çopup kêtmedin
 dürüst bolsa bahşış tamâmet arı”
 (17a:257)

“bağışla-“ (17a:259)

“bağışla-“ (17b:262)

(Bir kişinin başka bir kişiye bir şey bağışlamasının gerçekleşmesi için rıza göstermesi ve malı teslim etmesi gerekir. O kişi meclisten kalkıp gitmeden bu bağış işlemi gerçekleşirse bu tamamen doğrudur.)

işle-<iş+le-Ø- “yapmak, işlemek”

“işim işlegil tér bukün sén méninç

yarın işlegeomén işinç tér séniç

bu ‘ağd birle işleseler ékkisi

fütûhı ribâ téğ anıç hem anıç” (16a:244)

(Eğer iki kişi birbirine, “Bugün sen benim işimi yap, yarın da ben senin işini yapayım!” deseler ve buna göre birbirlerinin işini yapsalar hem onun hem de öbürünün iş yapması faiz gibidir (işler karşılıksız yapılmalıdır.)

Durum Bildiren Fiiller**+A-****ménze-<meñ(i)z+e-Ø-** “benzemek”

“añar ménzegen yoç kamuğdın arıç

mahall ü mekân u zamândın fariç

né kim vehm ü hâtr hayâlğa tüşer

oşol cümledin pāk münezzeç arıç”
(3a:30)

“ménze-“ (25a:387)

(Allah’a benzeyen bir şey yoktur, o her şeyden arınmıştır; yer, mekân ve zamandan münezzehtir. O, akla, hatıra ve hayale gelen her şeyden arınmış ve münezzehtir.)

ula-<ul+a-Ø- (<ül* “dip, zemin”+a-) “birleştirmek, eklemek”

“yérinçe şerî‘atnıç ahkâmıların

kétürmeklik islâmérür bil yaçın

ulasa bu islâmını ihsân tapabolur oşbu mü‘min mine‘l-muttaçın”
(3a:24)

“ula-“ (7b:98)

(İyi bil ki, dinin hükümlerini gerektiği gibi yerine getirmek İslamdır. İslamı ihsanla birleştiren mümin Allah’tan korkan kullardan olur.)

+IA-**bekle-<bek”sağlam”+le-Ø-** “korumak, muhafaza etmek”

“tarikât yolunda kılavuz edeb

kılavuzsuzun yolğa kırmek ‘aceb

kerekérse yétmek maçâmğa saça

edeb **béklegil** séni **bekler** edeb”
(18b:286)

“békle-“ (19b:295)

“békle-“ (19b:302)

(Tarikat yolunda edep kılavuzdur. Kılavuzsuz yola gitmek şaşılacak bir şeydir. Eğer senin için makama ulaşmak gerekiyorsa sen edebi muhafaza et, edep seni korur.)

ekle-<ek+le-Ø- “eklemek”

“şerî‘atnıç ahkâmıların saçlağıl

tarikâtınç âdâbların béklegil

kaçulni ‘amelge ‘amel hâl tapa

niyâz birle tün kün ulap **eklegil**”
(19b:302)

(Dinin hükümlerini koru, tarikatın edeplerini muhafaza et. Gece gündüz sözü amele, ameli hâle niyazla ulayıp ekle.)

² Olumluluk eki. Yapım eki veya çatı eklerinden sonra fiile gelen ilk ek olup olumsuzluk eki (-mA-) ile yerdaş karşıtlık arz eder.

işle-<iş+le-Ø- “kullanmak”

“têweler taş otlağda yayı kışı
nisâb bolsa bérgéy zekâtın kişi
münülmes ma'îşet için **işlemes**
nisâb bilgü oşbu téwede béşi” (13b:204)

(Dışarıdaki otlakta yaz kış otlayan deve sayısı nisaba ulaştığında sahibi onların zekâtını verecektir. Binilmeyen, iş için kullanılmayan devenin nisabı beştir.)

sakla-<sak+la-Ø- “saklamak”

“şerî'atnıñ ahkâmların **saklağıl**
tarikatnıñ âdâbların béklegil
kavulni 'amelge 'amel hâl tapa
niyâz birle tün kün ulap eklegil”
(19b:302)

(Dinin hükümlerini koru, tarikatın edeplerini muhafaza et. Gece gündüz sözü amele, ameli hâle niyazla ulayıp ekle.)

sonla-<son+la-Ø- “tamamlamak, bitirmek”

“bu köz körmişi yok kulağ tinlemiş
köñülge kéçip bir nişân anlamış
cüneyd şibli dihkân üveys bāyezîd
tağı kim anlar sonın **sonlamış**” (18b:278)

(Bu gözün gördüğü, kulağın dinlediği, gönle girip bir nişan anladığı yok. Cüneyt, Şibli, Dihkan, Üveys, Bayezit ve diğerleri sonunda ölüp gitmişler.)

taşla-<taş+la-Ø- “dışlamak, atmak, terk etmek”

“melâmet muhib köñli tiryâkı ol
eger **taşlasalar** bu hoşrağı ol
velî nefsgé râhat kerek 'izz ü câh
kâhır kıl arşa şeytan ortağı ol” (20b:319)

(Kınama, dost gönlünün panzehiridir. Eğer bunu dışlasalar daha iyidir. Fakat nefse rahat, izzet ve makam gerekir. Ona kahret çünkü o şeytanın ortağıdır.)

(y)ığla-<(y)ıg+la-Ø- “ağlamak”

“külüp az üküş **yığlağı** bu kişi
müslümân boluğlı kerek yay kışı
né munça tarab 'ayş temâşâ kerek
tamuğdın necât bolmağınça başı” (4a:45)

“namâz içre mü' min tenaħnuħ bile

“ığla-” (8b:119)

(Müslüman kişi yaz kış az gülüp çok ağlamalıdır. Kişini başı cehennemden kurtulmadıktan sonra bunca eğlence, zevk ve sefa ne işe yarar.)

+lAn-

katıgılan-<katıg+lan-Ø- “uğraşmak, zorlanmak, direnmek”

“bu dünyâ ékin ékgü yér bil munı
hayır şer su-be süy kıyâmet küni
bukün né kim éksen yarın orğasén

katıgılan tirilgil çınok râst köni” (18b:279)

(Bu dünya ekin ekilecek bir yerdir, bunu bil. Kıyamet gününde hayır ve şer (iyilik ve kötülük) iki ayrı taraf olacaktır. Bugün ne ekersen yarın onu biçersin. Bu dünyada çabala, gerçek ve doğru bir biçimde yaşa.)

Durum / Hâl Bildiren İsimler**+lIk+**

arığlık< arıg+lık+Ø “kurtuluş”

“münâfık nişânı ħased kîne ol
müslümân muvaħħid arıg sine ol
arığlık nişânı şehâdet bile
iği zikri aytu kirür sine ol” (5a:64)

“arığlık” (6b:84)

(Münafık kişinin belirtisi kıskançlık ve kindir. Müslüman, Allah'ın birliğine inanan, temiz sinelidir. Kurtulmuş olmanın belirtisi kelime-i şehadet ve Allah'ın adını anarak mezara girmektir.)

barlık<bar+lık+Ø “varlık”

“beşâret közindin seçig seçmese
hevâ nefş murâddın tükel kéçmese
né bilgey bu yolnuñ beyânın kişi

bu öz **barlığının** tamām köçmese”
(23b:366)

“barlık” (24a:372)

(Kişi, kalp gözüyle seçilen şeyleri seçmezse, arzu ve isteklerinden tamamen vazgeçmezse, bu öz varlığından tamamen göçmezse bu yolun ne olduğunu nereden bilecek?)

birlik<**bir+lik+Ø** “bir olma hali, birlik”

“körer sözler eştür kulağ köz bu til

anar hâcetermes yaqın munı bil

iði **birlikiñe** mandım anı

barerse su ‘âl söz öñin özge kı” (3b:31)

(Bu söz görür, dil söyler ve kulak işitir. Şunu iyi bil ki, Allah’ın bunlara ihtiyacı yoktur. Allah’ın birliğine inandım. Başka sorun varsa sor.)

edeblük<**edeb+lük+Ø** “edebli olma hâli”

“edeb béklegil sên edebni bilip

fütüh yok edebsez tapuğ köp kılip

bilip bir tapuğ yég tümen miñ tapuğ

bolur nîst bilin bî-**edeblük** kélip”
(19b:295)

“edeblük” (26a:401)

(Sen edebi bilip, edebi muhafaza et. Çok hizmet etse de edepsiz olanlar bir şey elde edemez. Bilerek yapılan hizmet (bilmeden yapılan) bin hizmetten daha iyidir.)

harāmluk<**harām+luk+Ø** “haram olma hali”

“néçe küñge bérse yana kim alur

né bey u icâret né şirket bolur

né âryet né bahşış bu êkki ivaz

fütühı **harāmluk** yanındın kélür”
(16b:246)

(Bir kişi malını birkaç günlüğüne bir diğerine geri almak üzere verse, bu ne satış, ne kira, ne de ortaklık olur. Bu ikisi, ne bir ödünç almadır ne de bahşıştır. (Bununla iş yapılmasının) haram olması da bu sebeptir.)

kabüllük<**kabül+lük+Ø** “kabul etme durumu”

“**kabüllük** nişanı bilin ol bolur

hayırnıñ soñınça hayır kim kélür

‘azîz bolmasa kı **kabüllük** bile

bu tevfiğ ‘azîzol né birle bulur” (21a:327)

(Bilin ki, hayır arkasınca hayır gelirse o kabul edilmenin nişanıdır. Değerli değilse kabul et. Bu, Allah’ın değerli yardımudur, o ne ile elde edilir?)

körklük<**körk+lük+Ø** “güzellik”

“bu rek ‘at kêtürmek hâcetermes ol

namâzı dürüst hiç gümân kirmes ol

ilim birle bolsa ‘amel **körklüki**

zalâletğa yol hem amân bérmes ol”
(10b:150)

(Rekâtları saymak gerekli değildir, namazının doğru olduğundan hiç şüphe yoktur. Amel güzelliği ilim ile olursa sapıklığa yol ve fırsat vermez.)

ménlik<**mén+lik+Ø** “benlik”

“né **ménlik** saña yér bulup yétgesén

özünñi unutma yana bitgesén

latîf tép imin bolma қаһһәridi

eger қарһı bēlgürtse ol n ‘étgesén” (4b:51)

“ménlik” (17b:269)

“ménlik” (22a:341)

(Benlik seni bir yere götüremez (amacına ulaştıramaz). Kendini unutmaya ki tekrar dirileceksin. Allah bağışlayıcıdır diye emin olma, eğer o kahhar Allah kahrını gösterirse ne yapacaksın?)

muhiblük<**muhib+lük+Ø** “Allah dostu olma”

“inâbet irâdet bu ‘ışkıñ imâm

muhiblük nişanı zakirlik müdâm

zikir nûrı birle münevver bolup

‘arifğa қulavuz bu zikri tamām”
(23b:363)

(İnabet(töveyle dönme) ve irade bu aşkın imamıdır. Allah dostu olmanın nişanı sürekli onu zikreden olmaktır. Zikrin nuruyla aydınlanan arif kişiye bu zikri kılavuzluk için yeterlidir.)

néteğlik<néteg+lik+Ø “nasıllık”

“köñül haqqa bütün su‘âlim saña

néteg haqnı bildiñ ayıtğıl maña

néteğlik revâ yoq néteğermes ol

néteğliksizin râst inandım aña” (3a:28)

(Allah'a gönülden inan. Sana sorum şudur: Allah'ı nasıl bildin bana söyle. “Nasıllık” ona uygun değildir; o, nasıl sorusundan münezzehtir.; ona, nasıl olduğunu düşünmeden doğrudan inandım.)

nîstlik<nîst+lik+Ø “yokluk”

“sêniñ maqsûduñ sêndin özge neñ ol

oşol maqsudunğa bu **nîstlik** mên ol

kimün bolsa mênlik mênji bolmağay

tilek bir ve-lîkin hiçâb yüz miñ ol”

(22a:341)

(Senin dileğın senden başka bir şeydir. O dileğın için bu yokluk ebedîdir. Kimin benliğı olsa bu ebedî olmayacak. Dilek birdir, lakin engel yüz bindir.)

ozaklık<ozak+lîk+Ø “önceki gibi olma durumu”

“hanîfe muhammed talâk-ı firâr

içinde bu iddet ozakın tutar

kerek hayz kerek ay kerek yâ vefat

né birle kim anda **ozaklık** kıpar”

(17b:266)

(Ebu Hanife ve İmam Muhammed, kocanın ölüm esnasında karısını boşamasında iddeti önceki gibi kabul eder. İster aybaşı isterse ölüm olsun, hepsi önceki gibidir.)

sénlik<sén+lik+Ø “senlik”

“saña **sénlikiñ** bil hiçâb kéçgüsüz

kéter bolsasén mên bolur seçgüsüz

sefer hâcetermes sén-ök-sén hiçâb

ķamuğ menzil oşbu velî köçgüsüz” (22a:339)

(Bil ki, sana benliğın aşlamayan bir engeldir. Sen gidersen ben kararsız kalırım. Yolculuk gereksizdir, engel sensin. Bütün bunlar göçülmesi mümkün olmayan menzillerdir.)

sezâlık<sezâ+lîk+Ø “Uygunluk, yaraşır olma durumu”

“yétiben batıban fenâ baħriñe

açuk tutğu élin cefâ zehrîñe

belâ ķadğu birle yélürken sınar

açılsun **sezâlık** tép öz miħriñe” (24a:373)

(Yokluk denizine girip batarak elini cefa zehrine açık tutmalıdır. Sevgisine layık olsun diye bela ve kaygıyla hareket ederken kendisi kırılır.)

tiriglik<tirig+lik+Ø “dirilik, hayat”

“**tiriglik** nişanı adaķ yığmaķ ol

ya köz yümmek ol yâ ağız kısmak ol

ya kıpmaklık öre anıñ tüğleri

ya kesmişde kıanı ata çıķmak ol” (16a:240)

“tiriglik” (22a:337)

(Hayvanın diri olduğunun (hayat) belirtileri, ayağın kımıldatması, gözünü yumması, ağzını açıp kapamaması, tüylerinin dikleşmesi ve kesildiğinde kanının akmaya devam etmesidir.)

uluğluk<uluğ+lîk+Ø “ululuk”

“dürüst râst kıyâm birle tekbir kılıñ

rükû birle tekbir şürü yoq bilin

zarûret bile bolsa bolğay revâ

uluğluk ya igdin égilse béliñ” (9b:129)

(Namazda dimdik ayakta iken tekbir alın. Eğilmiş bir vaziyette iken tekbir alarak namaza başlanmaz. İnsanın beli yaşlılık yahut hastalık dolayısıyla eğilirse, bu zorunluluktan dolayı mümkündür.)

uyalık<uya+lîk+Ø “kardeşlik”

“savâb tüşti érse bu rabdın ‘atâ

ķalem kıp tüzetgil bar érse ģatâ

yigitler uyabiz **uyalık** için

kerek kılsa şefkat uluğlar ata" (26b:406)

(Eğer yazdıklarım doğru ise bu Allah'ın bağıdır. Ey Kalem! Hata varsa kalk, düzelt. Gençler biz kardeşiz. Bizim bu kardeşliğimiz için büyükler ve babalar şefkat göstermelidir.)

yakınlık<yakın+lık+Ø

"oruçnu buzar yemek içmek tağı

yakınlık tişi birle hem muttaķı

bilip kılsa bolur vacib keffaret

unutmuşda buzmaz oruçnu aķı" (11b:169)

(Allah'tan korkan kişi! Yemek içmek, dişi ile yakınlık orucu bozar. Bilerek yemişe ona keffaret vacip olur. Eğer unutarak yemişe orucu bozulmaz.)

yıraklık<yırak+lık+Ø

imkansız"

"uzaklık,

"**yıraklıkérür** kim küler bu kişi

yakınlarğa baksa körünmes tişi

saña nédin érgey tarab 'ayş sürür

meger bilmemekdin bu hâzret işi" (3b:37)

(Bu kişinin gülmesi mümkün değildir. Gülen bu kişi yakınlarına baktığında gülebilir mi? Eğer sen peygamberin sünnetini bilmezsen sana bu mutluluk, yeme içme ve sevinç nereden gelecek?)

yokluk<yok+luk+Ø "yokluk"

"bu menzildin önrü yörüp yétgesén

ayıtmaķ hacet yok körüp bitgesén

açılğay saña sén bilip **yokluğun**

bu barlık yérindin ırak kétgesén" (24a:372)

(Önce yürüyüp bu menzilden oraya ulaşacaksın. Söylemeye gerek yok, görüp inanmalısın. Bildiğin yokluğun sana açılacak. Bu varlık yerinden ırak gideceksin.)

-mAslık+

tut-maslık<tut-maslık+Ø

hâli"

"tutmama

"kazā nezr-i mutlak ya savm-ı zihār

ya keffâret oşbu oruç kim tutar

tañ atmazdın aşnu kerek niyyeti

delil rûze **tutmaslık** ol kün yarar" (11b:167)

(Kaza, adak, zihar orucu veya keffaret orucunu kim tutarsa, tañ atmadan önce niyet etmek gerekir. Aksi bir durum oruç tutmama halinin delilidir.)

+sIz+

yunuğsuz<yunuğ+suz+Ø

cünüb"

"abdestsiz,

"buzulsa yunuğ yunğu hâli revân

yunuğ birle turmaķ ulaşı amân

iği hâzretinde cefâcı bolur

yunuğsuz kécürse kişi bir zamân"

(6b:85)

(Abdest bozulunca hemen yeniden alınmalıdır. Sürekli olarak abdestli durmak esenliktir. İnsan vaktini abdestsiz(cünüb) geçirirse Allah'ın huzurunda cefa çeker.)

zakirlik<zakir+lık+Ø

olma durumu"

"zikreden kişi

"inâbet irâdet bu 'ışķın imâm

muhiblük nişanı **zakirlik** müdâm

zikir nûrı birle münevver bolup

'arifğa kılavuz bu zikri tamâm" (23b:363)

(Inâbet(töbeyle dönme) ve irade bu aşķın imamıdır. Allah dostu olmanın nişanı sürekli onu zikreden olmaktır. Zikrin nuruyla aydınlanan arif kişiye bu zikri kılavuzluk için yeterlidir.)

Duygu Bildiren İsimler

-ğI+

kağğ<kağ

(bunalmak*)

-ğü+Ø

"endişe"

"yétiben batıban fenâ baħrije

açuķ tutğu élin cefâ zehrıje

belâ **kağğ** birle yélürken sınar

açılsun sezâlık tēp öz mihrine" (24a:373)

"kağgu" (24a:374)

(Yokluk denizine girip batarak elini cefa zehrine açık tutmalıdır. Sevgisine layık olsun diye bela ve kaygıyla hareket ederken kendisi kırılır.)

-(I)C+

ökünç<ökün-ç+Ø "pişmanlık"

"asığ kılmak ol köp **ökünç** yēse son

ēr ol kim onarsa işin munda ön

eceliniñ hāzānı kélür nāgehān

uruğ ekse bolmas kirür yerge ton" (18a:274)

(İnsan sonradan çok pişman olsa da yararı yoktur. İnsan olan işini baştan düzeltmelidir. Ecelin sonbaharı ansızın gelir, o zaman da tohum ekse yetişmez; çünkü yere don düşer.)

Emir Bildiren Fiiller

+IA-

anla-<an+la-Ø- "anlamak"

"köñül nefis beyānı eşit tinlegil

bu ékkisi bir neñ munı **anlağıl**

fesādnu tilese bolur atı nefis

salāhnı tilese köñül sonlağıl" (22b:351)

(Gönül ve nefis konusunda anlatılanları dinle. Bu ikisi bir şeydir, bunu anla. Fesadı istersen bunun adı nefistir, huzuru istersen adı gönüldür. Böyle bitir.)

sonla-<son+la-Ø- "sonlamak"

"köñül nefis beyānı eşit tinlegil

bu ékkisi bir neñ munı **anlağıl**

fesādnu tilese bolur atı nefis

salāhnı tilese köñül **sonlağıl**" (22b:351)

(Gönül ve nefis konusunda anlatılanları dinle. Bu ikisi bir şeydir, bunu anla. Fesadı istersen bunun adı nefistir, huzuru istersen adı gönüldür. Böyle bitir.)

tinle-<tin+le-Ø- "dinlemek"

"köñül nefis beyānı eşit **tinlegil**

bu ékkisi bir neñ munı **anlağıl**

fesādnu tilese bolur atı nefis

salāhnı tilese köñül sonlağıl" (22b:351)

(Gönül ve nefis konusunda anlatılanları dinle. Bu ikisi bir şeydir, bunu anla. Fesadı istersen bunun adı nefistir, huzuru istersen adı gönüldür. Böyle bitir.)

Genel Anlamlı İsimler

-(I)g+

bilig<bil-ig+Ø "bilgi"

"namāzda kişi şekge tüşse birer

eger ilki érse anı hod buzar

üküş tüşse buzmağ harac bolur ol

bilig birle anı şeri'at tüzér" (9a:121)

"bilig" (10b:155)

"bilig" (11a:156)

"bilig" (21a:322)

"bilig" (25b:394)

(İnsan namazda kaç rekât kıldığı konusunda şüpheye düştüğünde, bu birinci şüphesi ise namazı bozular. Eğer sıkça şüpheye düşüyorsa namazı bozulmaz. Din onu bilgi ile düzenler.)

-(I)k+

körk<kör-k+Ø "güzellik, görkem"

"köñül birle tasdik ü ikrār-ı til

çın-oğ érse sınağ 'amel **körklü** kı

tilinñde şehādet köñülde yaqın

'amel birle imān tamām boldı bil" (2b:20)

(Eğer sınav gerçek ise gönül ile tasdi kve dil ile ikrar edip güzel amel işle. Dilinde şehadet, gönlünde tasdik ve güzel amelle imanın tamamlandığını bil.)

-(I)ş+

ukuš<uğ "anlamak"-uş+Ø "akıl, anlayış"

"safa sıdğ u sohbət köñülñi açar

alıp andın envār melek tég uçar

kétip ‘aql u idrâk yétiben **uķuş**

körüp ol maķâm bu maķâmдын köçer”
(21a:328)

(Safa, doğruluk ve sohbet gönlü açar. Kişi ondan ışık alıp melek gibi uçar. Akıl ve idrak gidip anlayış yetişerek o makamı görüp bu makamdan göçer.)

-gI+

seçgü<seç-gü+Ø “seçenek”

“saņa sénliķiņ bil hicâb kécgüsüz

kéter bolsasén mén bolur **seçgüsüz**

sefer hâcet érmes sén-ök-sén hicâb

ķamuğ menzil oşbu velî köçgüsüz”
(22a:339)

(Bil ki, sana benliğin aşlamayan bir engeldir. Sen gidersen ben kararsız kalırım. Yolculuk gereksizdir, engel sensin. Bütün bunlar göçülmesi mümkün olmayan menzillerdir.)

Hareket

+A-

tümen<tüm+e-n+Ø [tüme-:toplamak]

“şükür hâmd ilâhî **tümen** miņ saņa

müsülman muvaħħid yarattıņ maņa

elig tutğuçı sen arığ bir ü bar

tutulmuşda ķayu ķatığ bér muņa” (1b:1)

“tümen” (1b:6)

“tümen” (2a:9)

(Ey Allah’ım! Beni Müslüman ve muvahhit olarak yarattığın için sana binlerce (**sonsuz**) şükürler olsun. Sen, nerede sıkıntıya düşmüş birisi varsa onun elini samimi bir biçimde tutan “Bir ve Var” Allah’sın.)

+IA-

boğuzla-<boğuz+la-Ø- “boğazlamak”

“**boğuzlar** boğaz yumrusındın üküş

başı yar u ıyğıl a sâhib-uķuş

néçe az taķı bérse bolğay hêlâl

hîlâf ķalsa sâlim boğaz bir tutuş”
(16a:238)

“boğuzla-“ (16a:239)

“boğuzla-“ (16a:242)

(Ey akıl sahibi, boğazlarken çoklukla boğaz yumrusundan başına doğru kes ve gönder. Boğazlanandan az da verse helaldir. Boğaz bir tutuşta kesilmezse ihtilaf vardır.)

izle-<iz+le-Ø- “takip etmek”

“zikir birle attı keğik **izlegü**

eger kéçe bolsa yönin yüzlegü

izin **izlemekde** osal ķılmadın

yarın yétse yénür çının sözlegü”
(15b:234)

(Av hayvanını besmele çekerek attığı okla vursa, gece boyu bıkmadan onu takip etse ve ertesi gün yakalasa, doğrusu söylemek gerekirse yenir.)

sözle-<söz+le-Ø- “söylemek”

“körer **sözler** éştür ķulağ köz bu til

aņar hâcet érmes yaķın munı bil

iği birliķiņe mandım aņa

bar érse su‘âl söz öņin özge ķıl” (3b:31)

“sözle-“ (3b:33)

“sözle-“ (15b:234)

“sözle-“ (24a:367)

“sözle-“ (24b:377)

“sözle-“ (15b:234)

(Bu söz görür, dil söyler ve kulak işitir. Şunu iyi bil ki, Allah’ın bunlara ihtiyacı yoktur. Allah’ın birliğine inandım. Başka sorun varsa sor.)

Hayvan İsimleri

+Ak+

ķısrak<*ķısır+ak+Ø “Dişi at”, Gülensoy, Köken Bilgisi Sözlüğünde; DLT’de kısır kökünün bulunduğunu ve kelimenin bu kökten türediğini savunmuştur (2007:517)

“öğürse de **ķısrak** zekât yoķ turur

taķı bar taķı yoķ rivâyetêrür

imâm-ı mu'azzam sirâcü'l-verâ
özündin bu êkki rivâyet kélür" (15a:227)

(Kısraklar doğursalar bile ona zekât yoktur. Bazıları var, bazıları da yok diye rivayet etmektedirler. İmam-ı Muazzam (Ebu Hanife) ve İmam Muhammed'den bu iki rivayet bize gelmektedir.)

Nesne İsimleri

-(g)Ak+

bıçak<**bıç-ak**+Ø "bıçak"

"zikir birle awğa ıdmuş it işi

bıçağ tég bolur ol arıgsız tişi

bu ins ü perî kullukındın yég ol

ıdı yığmışındın yığılsa kişi" (4a:41)

"bıçağ" (16a:242)

"bıçağ" (21b:330)

(Zikirle ava gönderilen köpeğin kirli dişi bıçak gibi olur. Kişinin Allah'ın yasakladıklarından sakınması, insanların ve perilerin ona yaptıkları kulluktan daha iyidir.)

-(I)k+

töşek<**töşe-k**+Ø "döşek"

"özi vasfın aysa tümen til arar

özi kılmasérđi **töşekde** karar

bukün bu 'asırdá ayıt barmu hiç

bu tüş ta 'birini özi tég yorar" (25a:388)

(Binlerce dil onun vasıflarını anlatmaya kalksa yorulur. Kendisi hiç yatakta kalmazdı. Söyle, bugün, bu asırda bu düş tabirini onun gibi yoracak birisi hiç var mı?)

Niteleme İsimleri

+CI+

cefâçı<**cefâ+çı**+Ø "cefâ çeken, günahkar"

"buzulsa yunuğ yunuğ hâli revân

yunuğ birle turmağ ulaşu amân

ıdı hazretinde **cefâçı** bolur

yunuğsuz kécürse kişi bir zamân" (6b:85)

((Abdest bozulunca hemen yeniden alınmalıdır. Sürekli olarak abdestli durmak esenliktir. İnsan vaktini abdestsiz(cünüb) geçirirse Allah'ın huzurunda ceza çeker, günahkar olur.)

+gI+

ed+gü<**ed** (kıymet, mal, değer*)+gü+Ø "iyi"

Gülensoy'un (2007:444) yukarıdaki gibi isim kökünden getirdiği kelimenin, **kağ-gü**, **seç-gü**, **köç-gü** kelimelerinde olduğu "iyileştirmek" anlamıyla **ed-** fiilinden de geldiği düşünülebilir (**ed-gü**).

"on êkki miñ arşunérür bir yığaç

munuñ üçde biri açuğ boldı kaç

birin sasa dört miñ bolur arşunu

kıyâs kılsa köñlüñ közin **edgü** aç" (7b:101)

"edgü" (21b:330)

(Bir uzunluk ölçüsü olan yığaç 12 bin arşındır. Bunun üçte birinin ne kadar ettiği bellidir. Birini saymak gerekirse dört bin arşındır. Kıyas etmek istersen gönül gözünü iyi aç.)

-(I)g+

silig<**sil-ig**+Ø "tatlı, kibar"

"sücüd cüd u ihsân hayır birle köz

kerek körmese öz özünü bu öz

bérip kılsa minnet haber bérđi hağ

oşol hayrıdın yég **silig** körklü söz" (22a:343)

(Eğer bir kişinin gözü kendisini görmez de secde, cömertlik, bağış, hayır verip iyilik ederse, Allah haber verdi ki temiz ve güzel bir söz onun hayrından daha iyidir.)

-(I)k+

açuğ<**aç-uğ**+Ø "açık"

"on êkki miñ arşun érür bir yığaç

munuñ üçde biri **açuğ** boldı kaç

birin sasa dört miñ bolur arşunu

kıyās kılsa könlün közin edgü aç”
(7b:101)

“açuk” (22a:338)

“açuk” (24a:373)

(Bir uzunluk ölçüsü olan yığaç 12 bin arşındır. Bunun üçte birinin ne kadar ettiği bellidir. Birini saymak gerekirse dört bin arşındır. Kıyas etmek istersen gönül gözünü iyi aç.)

+sIz+

arıgsız<arig+sız+Ø “kirli, pis”

“zikir birle awğa ıdmuş it işi

bıçaq tég bolur ol **arıgsız** tişi

bu ins ü perî kulluğının yég ol

ıdı yığmışındın yığılsa kişi” (4a:41)

(Zikirle ava gönderilen köpeğin kirli, **pis** diş bıçak gibi olur. Kişinin Allah'ın yasakladıklarından sakınması, insanların ve perilerin ona yaptıkları kulluktan daha iyidir.)

cansız<cân+sız+Ø “cansız, ölü”

“cemād **cânsızın** ol né işe yarar

ķulaķ mu eşitür bu köz mü körer

şerî‘at til ol bil tarikat ķulaķ

ķaķıķat bu köz tég ķanı kim sorar”
(22b:346)

(Cansız, ölü olan şeyler ne işe yarar? Onların kulağı mı işitir, yoksa gözümü görür? Bil ki, şeriat dil, tarikat kulak, hakikat göz gibidir. Hani, soru soran nerede?)

Organ İsimleri

-Az+

boğaz<boğ-az+Ø “boğaz”

“boğuzlar **boğaz** yumrusındın üküş

başı yar u iyğil a sâhib-uķuş

néçe az taķı bérse bolğay helâl

ķılâf ķalsa sâlim **boğaz** bir tutuş”
(16a:238)

“boğaz” (16a:239)

“boğaz” (16a:241)

“boğaz” (16a:242)

(Ey akıl sahibi, boğazlarken çoklukla boğaz yumrusundan başına doğru kes ve gönder. Boğazlanandan az da verse helaldir. Boğaz bir tutuşta kesilmezse ihtilaf vardır.)

-(I)n+

burun<bur-un+Ø “burun”

“ķatıp suw **burunķa** mesh étmek ķulaķ

saķal üwşemek barmaķ aralamak

üçünçi yumaķlık yunur yer ķamuğ

yunuğ buzmağay bil bu sünnet ķomaķ”
(6a:75)

“burun” (6b:87)

(Gusül abdestinde bütün vücudu yıkamak gerekir. Ağız ve burnu yıkamak farzdır. Bu ikisi abdestin sünnetlerindedir. Vücudun diğer yerlerini yıkamak guslün farzıdır.)

-Ak+

ķulaķ<*ķul-aķ+Ø(< ķulğak) “kulak”

“ayā sâhib-ihsân eşit bil özün

emânet kerek él **ķulaķ** til közün

ķıyânet mekirdin köñül ķalı ķıl

ķıyâmet kün artuķ kün aydın yüzün”
(3a:27)

“ķulaķ” (3b:31)

“ķulaķ” (6a:75)

“ķulaķ” (13a:195)

“ķulaķ” (17b:264)

“ķulaķ” (18b:278)

“ķulaķ” (19a:287)

“ķulaķ” (20a:309)

“ķulaķ” (22b:346)

“ķulaķ” (22b:350)

(Ey ihsan sahibi! Bu sözü dinle ve bil ki, el, kulak, dil ve gözün sana emanettir. Gönlünü hıyanet ve hileden arındırdığında kıyamet

günü yüzün güneş ve aydan daha parlak olur.)

Ölçü İsimleri

Mesafe

-(I)k+

uzak<uza-**k**+Ø “uzak”

“müsülmân namâzını kızâ kılmakı

sebeb ol tamuğda **uzak** kalmakı

tamuğ içre seksen yıl ol bir namâz

kızâ kılmışınğa ‘azâb bolmakı” (11a:161)

(Müslümanın kaza namazını kılması onun cehennemden uzaklaşmasına sebep olur. Bir vakit namazını bile kazaya bırakman, cehennemde seksen yıl azap çekmene sebeptir.)

(y)**ıraq**<yıra-**k**+Ø “uzak”

“**yıraqlıkérür** kim küler bu kişi

yağınlarğa baksa körünmes tişi

saña nédin érgey tarab ‘ayş sürür

meger bilmemekdin bu hazret işi” (3b:37)

“yıraq” (3b:38)

“ıraq” (19a:294)

“ıraq” (21a:323)

“ıraq” (24a:372)

(Bu kişinin gülmesi mümkün değildir. Gülen bu kişi yakınlarına baktığında gülebilir mi? Eğer sen peygamberin sünnetini bilmezsen sana bu mutluluk, yeme içme ve sevinç nereden gelecek?)

Miktar

-(I)g+

katıg<kat-ıg+Ø “çok, şiddetli”

“şükür hamd ilâhî tümen miñ saña

müsülman muvaḥḥid yarattıñ maña

elig tutğuçı sen arıg bir ü bar

tutulmuşda kıyay **katıg** bér muña” (1b:1)

(Ey Allah’ım! Beni Müslüman ve muvaḥḥit olarak yarattığın için sana binlerce (sonsuz) şükürler olsun. Sen, nerede sıkıntıya düşmüş

birisi varsa onun elini samimi bir biçimde tutan “Bir ve Var” Allah’sın.)

-(I)m+

yarım<yar-ım+Ø “yarım”

“seferdin eger bolsa eksük ‘azım

tutuş yıl yörise muḳım ol **yarım**

müsâfir sefer ḥaddiñe tégmedin

rücü‘ kılsa bolur müsâfir muḳım” (12a:177)

(Yolculuğu eğer düşünülenden kısa sürerse, bütün yıl yürüse dahi o yarı mukimdir. Yolcu, yolculuğun sonuna varmadan geri dönse, mukim sayılır.)

-(I)n+

tümen<tüme-n+Ø “pek çok, on bin”

“şükür hamd ilâhî **tümen** miñ saña

müsülman muvaḥḥid yarattıñ maña

elig tutğuçı sen arıg bir ü bar

tutulmuşda kıyay katıg bér muña” (1b:1)

(Ey Allah’ım! Beni Müslüman ve muvaḥḥit olarak yarattığın için sana binlerce (sonsuz) şükürler olsun. Sen, nerede sıkıntıya düşmüş birisi varsa onun elini samimi bir biçimde tutan “Bir ve Var” Allah’sın.)

-(I)k+

artuğ<art-uğ+Ø

“yana yüz yégirmi tağı dört miñi

rusül enbiyalar ékinç söz onı

eger **artuğ** eksük yağın bilmesen

érür evvel âdem muḥammed sonı” (1b:5)

“artuğ” (3a:27)

“artuğ” (16b:249)

“artuğ” (16b:251)

“artuğ” (17a:256)

(İkinci olarak sözün doğrusu, kendisine kitap gönderilmiş ve gönderilmemiş yüz yirmi dört bin peygamber vardır. Eğer peygamberlerin hepsini kesin olarak bilemiyorsan şunu bil ki ilk peygamber Âdem, son peygamber de Muhammed’dir.)

buçuk<buç-uk+Ø “buçuk”

“zekât bil farîza namâz rûze tég
zekât bérse maldın tümen kırla yég
yégirmidin éksüp **buçuk** bérmeği
fütûhı bu ékki cihân mülki tég” (12b:186)
“buçuk” (12b:187)

(Yüz altın olana iki buçuk altın zekat düşer.
Bin altın olana yirmi beş altın gayet açıktır.
Gafilleri hurs ve emel azdırır; defalarca baksın
da ömrü çok kısacaktır.)

eksük<eksü-k+Ø “eksik”

“yana yüz yégirmi tağı dört miñi
rusül enbiyalar ékinç söz onı
eger artuk **eksük** yakîn bilmesen
érür evvel âdem muhammed sonı” (1b:5)
“eksük” (12a:177)
“eksük” (12a:179)
“eksük” (17a:255)

(İkinci olarak sözün doğrusu, kendisine kitap
gönderilmiş ve gönderilmemiş yüz yirmi dört
bin peygamber vardır. Eğer peygamberlerin
hepsini kesin olarak bilemiyorsan şunu bil ki
ilk peygamber Âdem, son peygamber de
Muhammed'dir.)

-l+**tükel<tüke-l+ Ø “bütün”**

“kanâ‘at bu érge tükenmes ğınâ
haris hırsı birle yöriyür yana
tükel dünye mâlı yığar né asığ
olar özgelerge қалur ol yana” (5a:56)
“tükel” (10a:145)
“tükel” (23b:366)

(Kanaat insan için tükenmez bir hazine
olmasına rağmen açgözlü kişi hırsı ile
yaşayıp gider. İnsan bütün dünya malını
yığsa da ne fayda? Çünkü onlar yine
başkalarına kalır.)

-(I)ş+**üküş<ük “artmak” *-üş+Ø “çok”**

“tevekkül delil haķnı çın bilgüğe
inanmak kıyâmet tağı ölgüğe
haķikatde haķķa inanğan kişi
néteg hâli bolur **üküş** külgüğe” (4a:43)
“üküş” (4a:45)
“üküş” (4b:55)
“üküş” (8b:115)
“üküş” (9a:121)
“üküş” (9b:133)
“üküş” (11a:158)
“üküş” (13b:200)
“üküş” (16a:237)
“üküş” (16a:238)
“üküş” (16a:239)
“üküş” (19b:298)

(Tevekkül, kıyamet ve ölüme inanmak;
Allah'ı gerçekten bilmeye birer delildir.
Hakk'a gerçekten inanan kişi bu kadar çok
gölünecek şeye nasıl duyarsız kalır?)

İstek Bildiren İsimler**-(I)k+****tilek<tile-k+Ø “dilek”**

“ilâhî **tilekim** meded yâri bér
meni kıl müsülman helâl loķma yér
köñül ma‘rifet nûrı birle tolup
tilimni kılu bér arığ séni tér” (1b:2)
“tilek” (12a:176)
“tilek” (18a:271)
“tilek” (18a:272)
“tilekçe” (18b:282)
“tilek” (20b:314)
“tilek” (20b:315)
“tilek” (22a:340)
“tilek” (22a:341)

“tilek” (26a:402)

(Ey Allah'ım! Senden dileğim, bana medet ve yardım edip beni helal lokma yiyen bir Müslüman yapmandır. Gönlümü marifet nuruyla doldurup seni zikreden dilimi temizleyiver.)

Sıralama Bildiren İsimler

+**(I)nç**+

ékinç<**éki+nç+Ø** “ikinci”

“yana yüz yégirmi takı dört miñi

rusül enbiyalar **ékinç** söz orı

eger artuğ eksük yaqın bilmesen

érür evvel âdem muhammed sonı” (1b:5)

“ékinçi” (3b:32)

“ékinç” (3b:35)

“ékinç” (5b:67)

“ékinçi” (5b:68)

“ékinçi” (7a:89)

“ékinç” (8a:103)

“ékinç” (8a:105)

“ékinç” (9a:124)

“ékinç” (9a:126)

“ékinç” (18a:277)

“ékinç” (20b:315)

(İkinci olarak sözün doğrusu, kendisine kitap gönderilmiş ve gönderilmemiş yüz yirmi dört bin peygamber vardır. Eğer peygamberlerin hepsini kesin olarak bilemiyorsan şunu bil ki ilk peygamber Âdem, son peygamber de Muhammed'dir.)

ottuzınç<**ottuz+ınç+Ø** “otuzuncu”

“berât **ottuzınç** tüninde kamuğ

kerek çıkısa taşğa kiçig hem uluğ

oruç ayı izdeyü sünnetérür

resül sünnetinge bu ten cân yuluğ” (11b:164)

(Ferman, otuzuncu gecede büyük küçük herkesin dışarı çıkması yönündedir. Oruç

ayının doğuşunu izlemek sünnettir. Bu ten ve can Resul sünnetine fedadır.)

üçünç<**üç+ünç+Ø** “üçüncü”

“namāz içre tekbîr ékinçi kıyam

qırâ'at **üçünç** rükû dört tamām

sücüd bês ahîr qa' de altı bilin

bu on ékki birle 'amel kıl müdām” (5b:68)

“üçünçi” (6a:75)

“üçünç” (8a:105)

(Namazın içindekiler ise önce tekbir, ikinci ayakta durmak, üçüncü kıraat, dördüncüsü rüku, beşinci secde, altıncı son oturuştur. Daima bu on ikisi ile amel kıl.)

Soyut İsimler

Arz İsimleri

-**(I)k**+

buyruğ<**buy(u)r-uk+Ø** “buyruk, emir”

“harâmdın ırak tursa takvâérür

vera şübheligdin ırakrakturur

bilin hağ yığağ **buyruğın** tut yöri

velî zühd bu dünyâ bırakmaqturur” (21a:323)

(Kişi haramdan uzak durursa bu takvadır. Haramdam kaçınma şüpheli olmaktan daha uzaktır. Hak olan ve yasaklanan şeyleri bilin, Allah'ın buyruğunu tutarak yaşayın. Fakat züht, bu dünya işlerini terk etmektir.)

-**DI**+

ögdü<**ög-dü+Ø** “övgü”

“senâ hamd şükürdin niçe **ögdüler**

bu ins ü melek cinni kim **ögdüler**

olar aymışınça senâ hamd şükür

ayurmiz ilâhî né kim aydılar” (1b:4)

(Bu insanlar, melekler ve cinler seni çokça sena, hamt ve övgülerle övdüler. Ey Allah'ım! Onların söyledikleri kadar biz de sana sena, hamt ve şükür söyleriz.)

Dinî İfadeler İle İlgili İsimler

-(I)g+**yuluğ** <yul-uğ +Ø “feda, kurban”

“berât ottuzıncı tüninde kâmuğ
kerek çıksa taşğa kiçig hem uluğ
oruç ayı izdeyü sünnetêrür

resûl sünnetinge bu ten cân **yuluğ**”
(11b:164)

(Ferman, otuzuncu gecede büyük küçük herkesin dışarı çıkması yönündedir. Oruç ayının doğuşunu izlemek sünnettir. Bu ten ve can Resul sünnetine fedadır.)

yunuğ <yun-uğ+Ø “abdest”

“buzulsa yunuğ yunğu hâli revân

yunuğ birle turmak ulaşu amân

idi hazretinde cefaçı bolur

yunuğsuz keçürse kişi bir zamân”
(6b:85)

(Abdest bozulunca hemen yeniden alınmalıdır. Sürekli olarak abdestli durmak esenliktir. İnsan vaktini abdestsiz(cünüb) geçirirse Allah’ın huzurunda cefa çeker.)

+Iik+**kulluğ** <kul+luğ+Ø “kulluk”

“zikir birle awğa ıdmuş it işi

bıcağ tég bolur ol arıgsız tişi

bu ins ü perî **kulluğındın** yég ol

idi yıgmuşındın yığılsa kişi” (4a:41)

(Zikirle ava gönderilen köpeğin kirli dişi bıcağ gibi olur. Kişinin Allah’ın yasakladıklarından sakınması, insanların ve perilerin ona yaptıkları kulluktan daha iyidir.)

muķimluğ <muķim+luğ+Ø “ikâmet etme, oturum”

“**muķimluğdın** eksük bilin müddeti

eger bolsa turğu kişi niyyeti

seferde müsâfir muķim bolmas ol

nêçe tursa keçmes sefer ‘iddeti” (12a:179)

“muķimluğda” (12a:180)

(Eğer bir kişinin niyeti uzun süre durmak ise, bilin ki, süresi yine de mukimlik süresinden eksiktir. Yolculukta, yolcu yerleşik sayılmaz, ne kadar durursa dursun yolculuk süresi bitmez.)

Tavır-Tutum Bildiren İsimler**-(I)g+****tapuğ** <tap-uğ+Ø “hizmet”

“edeb béklegil sên edebni bilip

fütüh yok edepsüz **tapuğ** köp kılıp

bilip bir **tapuğ** yég tümen miñ **tapuğ**

bolur nîst bilin bî-edeblik kélip”
(19b:295)

(Sen edebi bilip edebi muhafaza et. Çok hizmet etse de edepsiz olanlar bir şey elde edemez. Bilerek yapılan hizmet bin hizmetten daha iyidir. Bilin ki edepsizlik gelip yok olur.)

-(I)k+**kılığ** <kıl-ığ+Ø “huy, karakter”

“ata medhin ayğu yok ol bu tilim

özi körklü ahlâk sansız telim

kamuğdın **kılığ** yég üçün hağ eşit

resûlnı öger téyü hulğın ‘azim” (25b:392)

“kılığ” (25b:393)

(Huyların iyisi alçak gönüllülüktür. Baht ve mutluluk alçak gönüllülükle birlikte yürür. Şeriat, tarikat ve hakikatin yolu büyükmeyi ve gösterişi bırakmaktır.)

+Iik+**hârıslığ** <hârıs+lığ+Ø “açgözlülük”

“hârıs hırsı hasret bulubilmes oğ

hârıslığêrür ig velî dâru yok

ğana ‘at bile ér ulaşu ‘aziz

eşitgil bu sözni ayâ âkil uğ” (4b:54)

“hârıslığ” (5a:57)

(Açgözlü kişi hırsıyla özlediğini hırsıyla bulamaz. Açgözlülük çaresi olmayan bir hastalıktır. Kanaatli insan her zaman

değerlidir. Ey akıllı kişi! Bu sözü işit ve anla.)

yawuzluk<yawuz+luk+Ø “kötülük”

“tatavvu boyun meshi bilgil uya

yawuzluknu edgün yörügül yuya

maḳāmğa ulanmaḳ muḫāl ol muḫāl

yörüglü bu ādāb u sünnet ḳoya” (7b:98)

(Ey arkadaş! Bil ki, boynu meshetmek de tatavvudur. Kötülüğü iyilikle yıkayarak yaşa. Bu adap ve sünneti terk ederek makama ulaşmak mümkün değildir.)

Süreç Bildiren İsimler

+Iik+

tiriglik<tirig+lik+Ø “hayat”

“kél émdi saḳıngıl tefekkür bile

inanmaḳ revāmu bu tıngu yéle

tiriglik bile bu ḳamuḡ işlerin

tiriglikniñ aşılerür yél bile” (4a:46)

“tiriglik” (4b:47)

(Gel, şimdi tefekkür ederek düşün. Bu geçici hevese inanmak yerinde bir davranış mı? Bütün işlerin hayal ilemdir. Hayatın aslı da boştur.)

ḫabīblük<ḫabīb+lük+Ø

“peygamberlik”

“yeter anda sēn mén kéter ḳıl ü ḳāl

bu asvāt bile sözlemek ḫod muḫāl

ḫabīb ümmetiḅğa **ḫabīblük** revā

revā bolsa mi'rac revā hem bu ḫāl” (24b:377)

(Sen ben davasını dedikoduyu kaldır, bu yeter. Bu seslerle söylemek mümkün değil. Peygamber ümmetine habiplik revadır. Eğer miraç reva ise bu durum da revadır.)

Uzunluk İsimleri

-(I)n+

uzun<uza-n+Ø “uzun” [uza-: uzamak (Akalin, 2007: 305)]

“ḳırā'at ḫanīfe bir āyet ḳolar

uzun bir ḳasīr üç kerek tér olar

bu mikdār ḳırā'at ḳıyām ḫaddi ol

bu ékki ḳavulçe né kim tér bular” (10a:143)

(Ebu Hanife bir ayet okunmasını ister. Diğerleri bir uzun, üç kısa ayet derler. Bu ikisinin de söylediği miktarda okuma, ayakta durmanın ölçüsüdür.)

Yer İsimleri

-(I)g+

otlaḡ<otla-ḡ+Ø “otlak”

“téweler taḡ **otlaḡda** yayı ḳışı

nisāb bolsa bérgey zekātın ḳışı

münülmes ma'ışet üçün işlemes

nisāb bilgü oşbu téwede béşi” (13b:204)

(Dışarıdaki otlakta yaz kış otlayan deve sayısı nisaba ulaştığında sahibi onların nisabını verecektir. Binilmeyen, iş için kullanılmayan devenin nisabı beştir.)

-gI+

köçḡü<köç-gü+Ø “göçülecek yer”

“saḅa sēnliḳniñ bil hicāb kéçḡüsüz

kéter bolsa-sēn mén bolur seçḡüsüz

sefer ḫācet érmes sēn-ök-sēn ḫicāb

ḳamuḡ menzil oşbu velī **köçḡüsüz**” (22a:339)

(Bil ki, sana benliḡin aşılamaayan bir engeldir. Sen gidersen ben kararsız kalırım. Yolculuk gereksizdir, engel sensin. Bütün bunlar göçülmesi mümkün olmayan menzillerdir.)

+(I)z+

tēñiz<tēñ“denk, eşit”+iz+Ø “deniz”

“ta'allümsüz açlur bilin ma'rifet

aḫaḳ él ḳulaḳ köz tilin ma'rifet

bu yér kök kün ay taḡ **tēñizni** körüp

tefekkür ḳılıp ḫaḳ bilin ma'rifet” (20a:309)

(Bilin ki marifet ders almaksızın ortaya çıkar. Marifet; ayak, el, kulak, göz ve dilindir. Bu yer, gök, güneş, ay, daḡ ve denizi

gördüğünde düşünüp gerçek marifeti elde edebilirsin.)

Zaman İsimleri

+DIz+

kündüz<kün+düz+Ø “gündüz”

“bilin farzı vaqt yâ nefil niyyeti

mu ‘ayyen nezir üç oruç sıhhati

revâ tünle **kündüz** zevâldin oza

klur bolsa bilgü bu üç niyyeti” (11b:168)

“kündüz” (25b:390)

(Bilin ki, farz, nafile ve belirli adak orucunun sağlıklı olması için bu üçü için iftardan sabaha kadar niyet etmek gerekir.)

İzahat isimleri

-p+

tép< té-p+Ø “diye”

“né ménlik saña yér bulup yétgesén

özünni unutma yana bitgesén

latif **tép** imin bolma kaħħâr idi

eger kaħrı bélgürtse ol n’étgesén” (4b:51)

(Benlik seni bir yere götürmez (amacına ulaştıramaz). Kendini unutma ki tekrar dirileceksin. Allah bağışlayıcıdır diye emin olma, eğer o Kahhar Allah kahrını gösterirse ne yapacaksın?)

“tép” (8a:106)

“tép” (11b:166)

“tép” (16b:251)

“tép” (18b:280)

“tép” (22b:348)

“tép” (23a:356)

“tép” (23b:360)

“tép” (24a:373)

“tép” (25b:394)

Tablo 1: İsimden İsim Yapım Eklerinin Şekil ve Fonksiyon Verileri

Fonksiyonlar	Şekiller								
İsimden İsim Yapım Ekleri	+Ak+	+CI+	+DAş+	+DIz+	+gI	+(I)nç+	+(I)z+	+IIk+	+sIz+
Akrabalık-Yakınlık İsimleri			1						
Durum-Hâl Bildiren İsimler								29	
Hayvan İsimleri	1								
Niteleme İsimleri		1			2				2
Sıralama Bildiren İsimler						16			
Somut İsimler: Tavrı Tutum Bildiren İsimler								4	
Soyut İsimler: Dinî İfadeler İle İlgili İsimler								3	
Yer İsimleri							1		
Zaman İsimleri				2					

Tablo 2: İsimden Fiil Yapım Eklerinin Şekil ve Fonksiyon Verileri

Fonksiyonlar	Şekiller		
İsimden Fiil Yapım Ekleri	+A-	+IA-	+IAN-
Davranış Bildiren Eylemler		4	
Durum Bildiren Eylemler	4	10	1
Emir Bildiren Eylemler		3	
Hareket	3	10	

Tablo 3: Fiilden İsim Yapım Eklerinin Şekil ve Fonksiyon Verileri

Fonksiyonlar	Şekiller													
Fiilden İsim Yapım Ekleri	-Az+	-(g)Ak+	-DI+	-gI+	-(I)C+	-(I)g+	-(I)k+	-(I)m+	-(I)n+	-(I)ş+	-(I)z+	-mAkI+	-mAsIIk+	-I+
Açıklama												8		

Bildiren İsimler														
Bitki İsimleri		1												
Durum/Hâl Bildiren İsimler												1		
Duygu Bildiren İsimler				2	1									
Genel Anlamlı İsimler				1		4	1			1				
İstek Bildiren İsimler							10							
Nesne İsimleri		4					1							
Niteleme İsimleri				2		2	3							
Organ İsimleri	4	10							2					
Ölçü İsimleri						1	17	1	1	12				3
Soyut İsimler: Arz İsimleri			1				1							
Soyut İsimler: Dinî İfadeler İle İlgili İsimler						2								
Soyut İsimler: Tavır/ Tutum Bildiren İsimler						1	2							
Uzunluk İsimleri									1					
Yer İsimleri				1		1								

Sonuç

Türk dilinin tarihî seyri içerisinde yapım ekleri ek kategorisi olmalarına karşın bizlere kelimelerin gelişimini gösteren tek ek sınıfıdır. Türk dilinin on (10) ek sınıfından biri olan yapım ekleri, dönem dönem farklı kullanımlarda karşımıza çıkarak, söz varlığımıza çeşitli fonksiyonlarla yeni anlamlar kazandırmış olması sebebiyle anlam ve fonksiyon boyutunda her iki açıdan dil çalışmalarına ışık tutmuş müstakil bir kategori olmuştur. Yapım eklerinin bu kendine has özelliği dil çalışmalarında da bir üst işlev olup olmayacağı açısından ele alınarak çekim ekleri ile birlikte Türk dilinin eklerinin iki ana başlık altında toplanması kuralını ortaya çıkarmıştır.

Türk dilinin ekleşme düzenine ve tabii karşıtlıklarına aykırı bir tasnif olan bu ikili ek sınıflandırması dil çalışmalarında yapım ekleri hakkında pek çok farklı görüşün ortaya atılmasına sebebiyet vermiştir. Dilin işleyişinin doğru kavrandığı bir düzende bu ikili ek sınıflandırılmasının mümkün olmayacağı açıktır. Eklerin şekillere göre değil de fonksiyonlarına göre damgalandığı bir ekleşmede bu tür sınıflandırmalara gerek olmadığı görülmektedir.

Çalışmamızda yapım ekleri, Esra Poyraz'ın "Tarihi Kıpçak Türkçesinde Yapım Ekleri (2021, Sakarya)" adlı yayınlanmamış doktora tezinden istifade edilerek, eserde karşımıza çıkan farklı fonksiyonlar ile birlikte tasnif edilip listelenmiştir. Elde edilen veriler şu şekildedir:

1) Harezmi Türkçesinin dil yapısının karışık bir dil özelliği göstermesi sebebi ile bir dil çalışmasının çeşitliliğini arttıracak bu dönem eserlerinden olan *Mu'înü'l-Mürîd*'de toplamda 28 Fonksiyon tespit edilmiş olup bunların 23'ü üst fonksiyon 5'i de alt fonksiyon olarak tayin edilmiştir.

2) Poyraz'ın çalışmasında tespit edilen fonksiyonlardan farklı olarak eserde; Açıklama Bildiren İsimler, Davranış Bildiren Fiiller, Durum/Hâl Bildiren İsimler, Emir Bildiren Fiiller, Hareket, Niteleme İsimleri, İstek Bildiren İsimler, Süreç Bildiren İsimler, İzahat İsimleri olmak üzere 9 üst fonksiyon daha tespit edilmiştir.

3) Eserde en çok karşımıza çıkan fonksiyon Ölçü İsimleri üst fonksiyonudur (43). Bu üst fonksiyonun Mesafe ve Miktar alt fonksiyonu olmak üzere iki alt fonksiyonu mevcuttur. Dinî tasavvufi bir eser olması sebebi ile daha çok bilgi vermek ve dönemin halkına İslamî öğretileri anlatmak için kaleme alınmış bu eserde abdestin nasıl alınacağı vs. gibi durumlar sıkça anlatıldığı ve hangi davranışlara yakın olup hangilerinden uzaklaşmamız gerektiğini anlatan çoğu bölüm sebebi ile eserde bu fonksiyonların sıklıkla karşımıza çıkması muhtemeldir.

4) *Mu'înü'l-Mürîd*'de Ölçü İsimlerinden sonra karşımıza diğerlerine oranla daha sık çıkan üst fonksiyon ise Niteleme İsimleridir. Anlatımı güçlendirmek adına varlıkların özelliklerinin söylendiği pek çok cümle barındıran bu eser her eserde olduğu gibi nitelemeye ihtiyaç duyan bir eserdir. Eserde toplamda 30 tane Niteleme fonksiyonunda kullanılan isim ile karşılaşılmıştır.

5) *Mu'înü'l-Mürîd*'de karşımıza çıkan -mAkllık+ ve -mAsllık+ şekillerine bakacak olduğumuzda bu iki şeklin birleşik yapıda birer yapım eki olduklarını savunan araştırmacılar mevcuttur. Bu şekillerin örnekliğinde, Türk dilinde yapı bakımından bir ekin birleşik olma durumunun pek mümkün olmadığı; yapı unsurunun tek ve kendine has olduğu gerçeğini ortaya koymak gereklidir. Topçu: "Sesin ve ekin birbirinden bağımsız tek yapısı vardır; bu sebeple bu iki farklı yapının tek bir yapı olarak değerlendirilmesi doğru değildir. Ekin hangi seslerle ekleneceği fonetikle ilgilidir. Hangi göreve hangi sesin tahsis edileceği, yerdâş ve yandâş karşıtlıklar sayesinde

belirlenmektedir. Çünkü hangi göreve ihtiyaç varsa, o görevi icra edecek şekil ona göre tayin edilmekte, seçilmektedir. Ekin yapısını sese bağlı değerlendirmek, ekleşme düzenindeki morfofonetik-morfonemik karşıtlıkları yok saymak anlamına gelir. Oysaki telaffuz değeri olmayıp, görev değeri olan ekler vardır: +/- Ø gibi." (Topçu, 2020:125) şeklinde tek ve kendine has olan yapının birleşme gibi bir dilsel olayla karşılaşamayacağını bizlere açıklamıştır. Eserde -mAkllk+ şekli geldiği kelimeye açıklama fonksiyonu katarken -mAsllk+ şekli ise durum/hâl fonksiyonunda karşımıza çıkmaktadır.

6) Genel olarak karışık dilli bir esere göre Türkçe kelime oranı daha düşük ve sayfa sayısı az olmasına karşın birçok yapım eki ile karşılaştığımız bu eserde görülmektedir ki Türk dilinin türetme gücü her dönem ve eserde kendini belli eden kuvvetli bir unsurdur. Bu türetme gücü sayesinde dilimizin söz varlığı gelişime yatkın, anlam ve fonksiyon boyutunda yeniliklere açık, kendini tazeleyen bir dil olarak kendini göstermektedir.

Bu çalışmada Türk dilinin ikili ek sınıflamasının yanlışlığı fikri tabanında yapım ekleri, *Mu'înü'l-Mürîd* gibi değerli ve dil açısından incelenmeye uygun bir dil mirası üzerinde çalışılarak üst fonksiyon ve alt fonksiyon karşıtlığı içerisinde incelenmiş ve listelenmiştir. Anlatılmak istenen asıl durum eklerin şekillere göre sınıflandırılmasının yanlışlığı ve fonksiyon açısından ele alınması gerekliliğidir.

İşaretler Listesi

- () Bir sesin ya da şeklin varlığının şartlara bağlı, ihtiyari olduğunu gösterir.
- + İsme bağlanmayı, isim kategorisini gösterir.
- Fiile bağlanmayı, fiil kategorisini gösterir.
- Ø Bir gramer unsurunun, telaffuz edilmeyen ancak fonksiyonu korunan şeklini temsil eder.
- <,> Bir ses ya da şekle ait gelişmenin istikametini gösterir. Okunucu yeni şekildir.
- * Hipotetik, farazi ya da bir olaya dair ikincil değerdeki tahminî etkiyi göstermektedir.

Kaynakça

- Adalı, O. (2004). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Akalın, Ş. H. (2007). *Türkçe sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lugat-it- Türk Tercümesi I-IV*, Ankara: TDK Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Delice, İ. (2000). Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24.
- Delice, İ. (2013). Türkçenin Ekleri Yapı Açısından Nasıl Sınıflandırılmalıdır?. İstanbul: VIII. Türkoloji Kongresi.
- Ergin, M. (1989). *Üniversiteler İçin Türk Dili*. Ankara: Bayrak Yayınları.
- Gemalmaz, E. (2010). *Türkçenin Derin Yapısı*. (Haz. Cengiz Alyılmaz-Osman Mert). Ankara: Belen Yayıncılık.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

- Hengirmen, M. (2007). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- İslam (2018). *Mu'înü'l-Mürîd* (Haz. Recep Toparlı ve Mustafa Argunşah). Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2011). Yapım Eklerinin Nitelikleri, Sınırları, İşlevleri ve Sorunları. *Türk Gramerinin Sorunları-Bildiriler*, 429-430. Ankara: TDK Yayınları.
- Küçük, S. (2015). *Tarihî Türk Lehçelerinde İsimden İsim Yapma Ekleri*. Ankara: Akçağ.
- Öztürk, R. (2011). Yapım Eklerinin Nitelikleri, Sınırları, İşlevleri ve Sorunları. *Türk Gramerinin Sorunları-Bildiriler*, 431. Ankara: TDK Yayınları.
- Poyraz, E. (2021). *Tarihi Kıpçak Türkçesinde Yapım Ekleri*. Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Topçu, Ç. (2015). Yap-(Im) ve Yap-(Im) ile İlişkilendirilen İfadelerin Dil Bilgisindeki Yeri. *10. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara.
- Topçu, Ç. (2020). Türkçe Dil Bilgisi Çalışmalarındaki Birleşik Yapı Sorununun 'Ek' Tarafı. *Türük*, 8(23), 116-127.
- Toptaş, H. (2016). *Türkçe Dersleri 2. Kitap*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Turan, Z. (2016). Türk Dilinin Eklerini Sınıflandırmanın Esasları. *Türk Dil Bilgisi Toplantıları-V. Türk Dilinde Eklerin Sınıflandırılması Sempozyumu*, 24-25 Kasım 2016, İstanbul.
- Zülfikar, H. (2011). Yapım ve Çekim Eklerinin Tahlili. *Türk Gramerinin Sorunları-Bildiriler*, 437. Ankara: TDK Yayınları.
- Zülfikar, H. (2011). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*. Ankara: TDK Yayınları.